

95 ve válce zahnal na útěk; oč více duchovní nepřítelé, totiž v pěti smyslech nás svádějící k hříchu, budou zahrnání na útěk slovem *kyrieleyson*, budeme-li je ve víře a nábožnosti k Bohu volati.

27-30 tato výtka není oprávněná, protože tvar *hospodin* je pouze částečným zčestněním původního staroslověnského vokativu *gospodi*, zachovaného v stč. hospodi v dvou dokladech – 47 *ty spase* viz pozn. na str. 108 – 49 *ny* (4. p.) nás – 52n o tom, že naši předkové přišli do Čech z Charvát, podává obšírný výklad kronika Pulhavova (FRB V, 211-212) – 53 *Charváty* Billé Charváty se nazývalo území na severovýchod od pohraničních českých hor v pozdějším Slezsku a Kladsku; toto území i jméno obyvatel nemá ovšem nic společného s Charváty jihoslovanskými – 67 *doe slova charvátská, totiž spase a mira* jde ovšem o slova staroslověnská, dobře autorovi známá z charvátskohlaholské bohoslužby v pražském klášteře Na Slovanech – 81 *Aganě boží, vzemle i grechi mira* apostrofa známá v podobě jen málo obměňované ze všech charvátskohlaholských missálů, na př. z kánonu charvátskohlaholského missálu varíkánského Illir. 4, fol. 168a, (srov. J. Vajs, ČMF 25, 1939, str. 131, ř. 11-12); *vzemle* je part. praes. akt. od slovesa *vzbymati* – 84-85 *u slovanských mnichů* v klášteře Na Slovanech, kam Karel IV. povolal mnichy z jihoslovanského Charvátska – 135 *žizn* ve význ. „úroda“ doloženo i jinde v stč. – 139 *jiezim, jiezim, jiezim* slova jsou patrně výsledkem autorova etymologisování, v stč. známé slovní zásobě doložena nejsou – 154 *potřeba* ve stč. ve významu „dostatek“ nedoloženo – 164 *všecko jakti hmyzí z země* všecko jako by lezlo, prýštilo ze země – 179 *neni mir v zemi* České traktát vznikl r. 1397 v době bojů Václava IV. s panskou jednotou – 192-193 *Guilhelmus ve svém Racionale* Guilhelmus Durandus (1237-1296), biskup italského původu, autor četných právníckých spisů a dla liturgického rázu o 8 knihách *Rationale divinorum officiorum* (Příručka služeb božích) – 193-194 *swaty Gemianius* pravděpodobně druhý z modenských biskupů, žil ve IV. stol.

POJEDNÁNÍ O ŠTĚDRÉM VEČERU

Stánek Mojžišův byl ozdoben čalouny rozmanitě vyšíványými, jak se čte v Exodu, kap. 26, v. 1.

Crhodný a nábožný muži, pane Příbyslave, faráři v Lysé, žádal jste, nebo vlastně přikázal, abych vám něco napsal o lidových zvycích, jež se obecně zachovávali nebo zachovávaly o svátku Narození Pána našeho Ježíše Krista. Ale jako svatý Jan Křtítel pravil Ježíšovi (Mat. 3): „Já od tebe mám býtí pokřtěn, a ty přicházíš ke mně,“ tak i já vám pravím: „Já mám býtí poučen od vás, a vy se chcete poučiti ode mne.“ Aby se mi však nevytýkala ne nevědomost, ale lenivost, nikoli neschopnost, ale závist, uposlechnu v tom s pomocí boží vašeho rozkazu, pokud dovoli nepatrnost mého nadání, zvláště když milost Páně ve vás není bez užítku. Neboť skládání 10 tí spis, který se vám pošle, neházejte do koutku zapomnění, aby tam nedotčen či spis, který ani ho neukládáte do skříně s tím, že jej přečtete později: nevím sice kdy, ale brzy jej horlivě a usilovně přivádíte k užítku jiným, jako jste učinil s písní svatého Vojtěcha a s jejím výkladem. Pročez předeslav obsah, odpovídám k vašim 15 žádostem, že jako stánek Mojžišův byl ozdoben čalouny rozmanitě vyšíványými, tak svátek Narození Páně jest ozdoben rozmanitými zvyky lidskými. – Třebas však bylo v stánku jen deset čalounů, přece je ne deset, ale tisíc zvyků o tomto svátku a z nich zde plší jen o sedmi proslulejších.

Prvý zvyk, velmi počestný, je ten, že se věrní křesťané v předvečer Narození Pána našeho Ježíše Krista postí až do hvězdy, to jest až do večerní doby, kdy se již hvězda zjevuje zraků nebo by se mohla zjevit, kdyby byl jasný den. – Ale bohužel ve všech věcech, jež se konají Pánu Bohu k chvále, ďábel chce vždy mít svůj podíl. Neboť kde se věrní křesťané postí až do večerní hvězdy, a potom umírněně osvěžice své tělo, malíčko spí a vstávajíce na jitřní bdí a chválí Pána Boha, tam služebníci ďáblůvi, kteří jsou v jeho moci, jedni se v tak slavnostní předvečer přežirají, druzí opíjejí a jiní nejen do večerní hvězdy, ale i do jitřní hvězdy na chválu ďáblůvu bdi, hrajíce v onen nejsvětější večer v kostky a zkoušejíce, jaké budou míti v kostkách štěstí po celý budoucí rok. A když se zvoní na jitřní, kdy řádní lidé vstávají, tu se oni teprve ukládají, již oslabeni na těle, a spí až do východu slunce; někteří hrajíce po celou svatou noc, potom spí přes všechny mše onoho přeslavného svátku. A to vše si ďábel radostně přivlastňuje.

Druhý zvyk je ten, že se předvečer Narození Páně jmenuje Štědrý večer, a to proto, že je to předvečer onoho svátku, kdy se dostalo celému světu přine-smírné štědrosti. – Právem se tedy jeho předvečer nazývá tímto názvem „Štědrý večer“. Pročež i věrní a zbožní křesťané jsou onoho večera štědrější než jindy na počest a na paměť oné nebeské štědrosti, neboť žádný hospodář není tak chudý, aby v tento večer nevystrojil své rodině *štědrý večer* neboli *štědrou potěchu*; nemůže-li více, aspoň udělá toho večera větší světlo ve své světnici. – Poctiví staří lidé v tento večer otvírali své domy až po střechu, aby každý potřebný svobodně vstoupil a dostal občerstvení. – Ba staří nejen lidem, ale i dobytku v tento večer projevovali štědrost, neboť i dobyčářům v ten večer nakládali více krmiva než jindy, jak snad někteří i nyní dělají. Tak Otec nebeský v tomto svatém čase, zatím co vůl a osel stáli nad senem a žrali, položil jim do jeslí štědrý a hojný pokrm celého světa, jimž je vše živo, totiž svého milovaného syna v člověčenství. – Kdyby si to tedy boháči vzali za zvyk, aby místo onoho vola a osla brali si tento večer voly a koně a jiný dobytek chudých a na paměť a na počest toho, že se narodil Pán a před nimi přede všemi ležel v jeslích, živili jej před svým dobytkem a nazíří nebo po svátých dobře živeny dobytek chudým vraceli, bezpochyby, kdyby tak činili z lásky, dostalo by se jim za to nebeské odměny. – Staří poctivci rovněž v tento předvečer měli své měšce otevřené, kamkoli se obrátili, aby ruka byla pohotovější, sahajíc pro peníz chudobnému, a při obědě toho dne kladli na svůj stůl peníze, které chtěli toho večera dát chudým, aby mohli snadno a rychleji dát, až by chudý přišel. Vykládali na stůl všechny drahocenné klenoty, a to vše činili v dobrém úmyslu a v pravé víře, nikoli z pýchy, nýbrž pamatujíce na svrchu řečenou nebeskou štědrost a uctívajíce ji. Ale bohužel při tomto druhém zvyku právě ďábel v opak toho dostává svůj podíl od mnohých lidí. Neboť mnozí toho večera drží ruku v měšci ne proto, aby mohli obdarovat chudasy, ale aby míchali penězi a aby se jim proto po celý budoucí rok peníze množily; kladou peníze na stůl ne proto, aby je rozdělili chudým, ale aby měli štěstí na peníze; otvírají své kapsy toho večera nikoli chudobným, nýbrž aby všechno štěstí vešlo do jejich kapes. A tak tyto

i mnohé jiné chvalyhodné zvyky převraccíj v nesprávný a bludný smysl a zlou vírou propadají mnohým, a to i nehorším pověrám.

Třetí zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně si lidé navzájem posílají *štedrého večera* proto, že to jest ten svátek, kdy Otec nebeský seslal všem lidem tohoto světa velký a užitečný štědrý večer. – Proto si tedy lidé na paměť a na počest onoho nebeského seslání posílají v tento večer *štedrého večera*, to jest příjemné a vybrané věci, a zvláště vonné, vložené mezi dvěma krásnými miskami. – S tím pak souvisí dále ten obyčej, že lidé, přijímající poslaného jim *štedrého večera*, děkují těm, kdož jej poslali, odměňují donášející posly a těm, kdož poslali, rovněž posílají jiné štědrovečerní dárky skrze jiné své posly. – Je také zvyk, že poslové, odevzdávající štědrovečerní dárky, vyslovují jména dárců říkajíce: „Petr nebo Jan Dlapka posílají vám štědrého večera.“ V tomto třetím zvyku má dábel tento svůj podíl: Někteří posílají toho dne štědrovečerní dárky ne na památku nebeského seslání, ale aby měli štěstí po celý následující rok. Doznávají totiž, že kdo toho večera neobdaruje jiných, zchudne dříve, než rok skončí. A naopak ti, jimž se toho večera něco odepře, prorokují (nikoli však z Boha), říkajíce tomu, kdo odpírá: „Zle se ti povede tohoto roku, protože tohoto večera nic nedaruješ.“ Ale tyto a podobné jejich domněnky pocházejí z jejich bludného rozumu, a stane-li se někomu tak, jak věří, neděje se tak jako přirozený následek oněch jejich činů, nýbrž ze skrytého a tajného podvodu a zařízení dábla, kterému jde o to, aby je zvíklal v dobré víře a utvrdil ve zlé. Tak oni z vypočítavosti posílají samému dáblu *štedrého večera* a tou pekelnou šalbou se dostávají do jejich moci.

Čtvrtý zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně věřící požívají velkého bílého chleba, to jest velkých vánoček nebo koláčů, protože je předvečer onoho svátku, 85 kdy se pro nás narodil a nám byl dán v Betlémě, to jest v „Domě chleba“, velký bílý chléb nebeský, totiž náš Pán Ježíš Kristus. Starí lidé pak z dobré víry a ze správného názoru kladli na stoly a ubrusy tyto velké bílé chleby hmotné a vedle nich nože a dovolovali o tomto svátku, aby všechna čeled z nich krájela podle 90 vůle sobě i chudým. – Ale bohužel dábel v tomto čtvrtém zvyku pro sebe sleduje neméně hrubý blud smyslu téměř opáčného; neboť, jak jsem slyšel, v některých končinách křesťané nechávají chleby na stolech a ubrusech o těchto svátcích s noži nikoli na počest a památku Kristova dětství, ale aby v noci přicházeli bůžkové a jedli. To jest vpravdě hrubý příklad nevěry pohanů, kteří mají mnohé bohů, 95 kdežto věřící Kristovi mají toliko jediného Boha. To je zjevný nesmysl, jako by oni bůžkové, což jsou vlastně dáblové, mohli jísti tělesné pokrmy, když jsou to přece duchové. V tomto nejhrubším bludu jsou zajisté podobni těm, kdož kladli hmotné pokrmy na hroby svých drahých, aby je jedly duše vycházející v noci z hrobů.

Pátý zvyk je ten, že křesťané v předvečer Narození Páně požívají více ovoce než jindy, poněvadž je předvečer onoho svátku, kdy se nám narodilo ovoce vybrané a užitečné, totiž náš Pán Ježíš Kristus. – Starí poctiví lidé v správné víře kladli o tomto svátku ovoce na stoly a ubrusy a noži je krájeli čeledi a chudým. – Rovněž

s dobrým úmyslem ovíjeli staří ovocné stromy bílou slámou. Ale béda! Někteří lidé hned převraceli smysl těchto chvalyhodných zvyklostí; neboť někteří krájejí ovoce, aby na něm pozorovali budoucí dobré či zlé věci, a ovazují stromy slámou, aby jim v budoucím létě nesly hodné ovoce. Ale poněvadž tyto a podobné věci nejsou jim zaručeny nějakými přirozenými příčinami, co číní jiného, než že zvracejí tento páty zvyk ve prospěch dáblův?

Šestý zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně kněží a žáci *kalendují* čili *koledují*, chodíce po domech svých věřících, což číní i v oktáv téhož svátku. Pro porozumění tomuto zvyku je třeba připomenout, že když Čechové byli ještě pohany a sloužili modlám, měli v této České zemi boha bablynského, totiž samého Béla, o němž se praví v poslední kapitole Daniela: „Byla pak u Bablynských modla jménem Běl,“ a dále: „Béla zničil, draka zabil a kněží pozabíjel.“

115 Z kroniky císaře Karla IV. vychází pravděpodobně najevo, že Slované (neboli latinsky Sclavi), přicházejíce z Bablynska do Charvátska a odtud dále sem do země, která se nyní jmenuje Čechy, chtěli si ponechat i nadále k uctívání boha toho mlsta, odkud pocházeli, a protože měli k němu takovou úctu, že jim nestačilo cítit jej v příslušný čas v chrámech, chodili nadto vždy první den každého měsíce (o kalendách) kněží s modlou samého Béla po jednotlivých pohanských domech, zpívajíce domácím jazykem zvláštní píseň na jeho počest, říkáce: „*Dubec stojí prostrěd dvora*,“ a táž slova opakovali s pojmenováním Béla, říkáce: „*Beli, beli, dubec stojí prostrěd dvora*,“ jako by říkali po česku: „Beli, Beli, toto ti vyjadřujeme na počest svým zpěvem, co tato slova znamenají,“ a tak čínili při každém verši této dosti dlouhé písně k chvále Bělově, považujíce se za šťastné, že bůh navštívil jejich domy, a věřice pevně, že po celý ten měsíc budou míti od něho štěstí a zdar ve svých věcech i v životě. A proto lidé dávali modle Běl rozličné dary jako poplatky, uznávajíce se za jeho pravé ctitele, aby jejich starky spravoval. Kněží však tyto dary na místě modly Běl brali k svým rukám a později je mlčky obraceli k svému užtku.

130 A proto se říká koledují (kalendují), jako by o kalendách, to jest v první den jednotlivých měsíců, takovou čest Bělovi po domech prokazovali. Když se však Čechové počali obraceti na víru Kristovu, kněží křesťanští chtěli odstranit onen pohanský zvyk, a jakoby vedouce lid střední cestou mezi jednou krajností i druhou, počali jej nadále zachovávat, napodobujíce jej ovšem jen v něčem. Neboť chodili sice vždy prvého dne v měsíci po domech křesťanů, ale místo modly Bělovy nosili obraz Ukřižovaného, aby tak „silnější přijída uchvátil zbroj slabšího“, totiž Kristus, jak se praví v evang. Luk. 11, 22. V uvedené písmi místo *Beli, Beli* říkali *vele*; to je staré české příslovce, jež znamená totéž jako mnoho. Ale říkali ještě *kalendovat* s a v prvé slabice, protože i křesťané to čínili ještě o kalendách. A tento šestý zvyk trval jako střední cesta mezi dvěma krajnostmi až do svatého Vojtěcha. Ale protože to bylo přílišné zaneprázdnění na každého prvního dne v měsíci a také proto, aby křesťané při tom nezachovávali kalendy podle obřadu pohanského, svatý Vojtěch všecky ony kalendy shrnul jen na předvečer a oktáv Narození Páně, protože považoval za vhodnější zachovávat tento zvyk v tom čase, kdy se narodil Kristus,

145 než o kalendách, o nichž se kdysi prokazovala úcta Bělovi. Změnil také jejich
určení a smysl, říkáje *koleduje* místo *kalenduje*; změnil v první slabice *a* v *o*, aby se
říkalo *koleduji* (colendisant) od *colo* (ctim). Rovněž *nekalenduji* (calendisant)
podle kalend, protože se tím zvykem již uctívá Kristus v den svého narození,
150 a nikoli o kalendách. Podobně *koledování* (colendisacio) místo *kalendování* (calen-
disacio) a lidově *koleda* znamenají někdy uctívání Krista tímto zvykem, jindy
všecko to, co se dává darem při takovém koledování. A tato poslední podoba
koledování trvá až do dnešních dob; kéž by se v něm chvála Kristova neměnila
v chtivost peněží!

Já jsem tento starý výklad slyšel od starých a staří si zajisté svou starobou
155 získali právo, aby se jim věřilo podle výroku: „Při starcích je moudrost a při dlou-
hověkých rozumnost“ (Job 12), a také obecné přísloví dosvědčuje, že je trojí
druh lidí, jimž třeba věřit: totiž starým, učeným a zcestovalým. Starým proto, že
se pamatují na děje starých dob, jichž mladí neznají; učeným, protože vědí mnoho,
čeho neučení nevědí; cestovatelům, protože v dalekých zemích viděli mnohé věci,
160 jichž neviděli, kdož zestráli doma. A zejména mnoho z těchto věcí jsem slyšel
od jednoho starého kněze, jménem Alše, jenž téměř po celý svůj život pobýval
na dvorech prelátských a knížecích, ustavičně čel rozličné historie a kroniky a
zkoumal neznámé a zajímavé věci; ten také v našem břevnovském klášteře zemřel
a je pohřben a jeho duše necht odpočívá v naději blažených. Amen.

165 Nečetl jsem to však v knihách, ani jsem to nenalezl v spolehlivých dokladech,
a proto jsem nepodal tento výklad jako tvrzení, nýbrž jen jako zprávu o tom, co
mi bylo vyprávěno; a zároveň uvádím jinou příčinu tohoto šestého zvyku. V před-
večer Narození Páně a o jeho oktavu se totiž koleduje proto, že je to předvečer
onoho svátku, kdy se narodil syn krále nebeského, kníže celého světa, a to podle
170 tohoto světského zvyku: Když se narodí syn nějakému králi pozemskému, hned
se rozběhnou poslové po klášterích a městech, po hradech a vsích jeho království
zvěstující, že se oně zemi narodil kníže. Všichni obyvatelé pak radující se odměňu-
jí posly, dávajíce jim chléb hmotný, skutečný, jenž se obecně nazývá *koláč*. A v témž
smyslu, že se o tomto svátku narodil syn krále Nejvyššího, totiž nebeského Otce,
175 Pán náš Ježíš Kristus, také kněží a žáci, poslové téhož krále, o této viglii a v oktav
chodí po domech křesťanských a zpívají říkouce: „Ecce, Maria genuit nobis Salva-
torem . . .“, a dale „Judaea et Jerusalem, nolite timere . . .“, „Et verbum caro factum
est . . .“, „Haec est dies . . .“, „Genuit puerpera regem . . .“ a jiné písně. A tu všichni
180 věřící s radostí a veselm naslouchají zpěvu poslů, odměňující je chlebem hmotným,
to jest dávajíce jim dary. A kněží nesou s sebou obraz narozeného syna králova,
ubírajíce se od něho mezi lid jeho říše. A věřící lid s úctou a s plesáním očekává a
přijímá posly a obraz do svého domu; poklekajíce sklánějí se před obrazem, lbají
jeho nohy, dávají mu dárky do rukou jeho poslů a koří se mu; a tímto i jinými
činy pokorně vyznávají, že jsou poddáni a poslušni narozeného krále Krista Pána. Před
185 obrazem a jeho posly nesou hořící svíce jako před knížetem a jeho rytíři, protože
se jasně a větejně jako mocný pán po právu ujímá svého křesťanského království,

nikoho se přitom neobávaje. Kněží a žáci jdou v bílých komžích, aby jsouce zevně v bílém rouchu a přicházejíce jako poslové krále čistého a neposkvrněného, byli i uvnitř bílí a čistí v duši od hříchů, a to hlavně od opilství, rozpustlosti, krádeže a chtivosti ofery onoho večera. Jako jeho chrám okurují kadidlem také domy, do nichž přicházejí, aby silou kadidla dokonale vypudili dábla, knižete temnot, ze všech koutů. – Ale při tomto šestém zvyku dostává dábel svůj podíl, a to ty, kdož pro sebe koledují v tomto svatém čase, totiž po celou noc jako volové bučice, sebe i jiné v rozličné hřichy zapletající a v chvalení Boha překážejíce. Dostává za svůj podíl také ty, kdož okurují kadidlem pro sebe, a to jsou hlavně ženy, které nedovolují vynášet ze svého domu v kadidelnici uhlí, ale vytřásají je do peci, aby z jejich domu neodešlo všechno štěstí budoucího roku, a žádají, aby jim bylo dáno ten večer trochu onoho kadidla, aby s ním mohli hádat, jak jsou milovány od svých mužů i od jiných.

200 Sedmý a poslední zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně kladou a stelou slámu do jizeb a do kostelů, protože je předvečer onoho svátku, kdy Paní celého světa, královna nebeská a Matka boží porodila na tento svět Pána našeho Ježíše Krista. – Ať si však dají pozor ti, kdož své rozpustlosti a necudnosti provádějí na oně slámě, jež se o tomto svátku strele do jizeb; jak velkou necudnost projevují tím lůžku a čistému a přecudnému šestinedělí Matky boží a Paní celého světa, neboť, jak bylo výše řečeno, ona sláma znamená lůžko jejího šestinedělí. Nechtí si také dají pozor ženy, jež čarují s onou slámou, aby neměly blechy po celý budoucí rok! A to vše si dábel radostně bere za svůj podíl ze sedmého zvyku.

Vskutku nikdy v celém roce se neprovozuje tolik a takových kouzel jako 210 o tomto svátku. A proč je tomu tak? Protože je to veliký svátek, proto chce také dábel mít z něho veliký podíl. Proto vkládá lidem do mysli přesvědčení, že pro velikost tohoto svátku mají i jejich kouzla větší moc. Ale jak by mohlo být podobno pravdě, že by tento nebo jiný svátek, den tak posvátný a vznešený, mohl poskytovat moci kouzlům, věcem tak hanebným a zavrženíhodným? Jak by mohlo být 215 pravda, že by to, co se děje ke cti boží, dodávalo moci tomu, co jest proti účtě k Bohu? To jest velký omyl jejich rozumu.

Toto, pane Příbyslave, příteli můj nejvěrnější, sepsal jsem s pomocí boží na vaši výzvu a posílám vám to jako štědrovečerní dárek, pokorně nabízejíce jeho nedostatky vám a všem ostatním k laskavé opravě a lepšímu poučení a za jeho dokončení 220 vzdávaje upřímně nekonečné projevy díky Pánu Ježíši Kristu, matce jeho Panně Marii, svatému Benediktu a všem svatým. Jim budiž chvála, čest a sláva po všechny věky věkův, amen.

2 v *Exodu*, *kcp.* 26, v. 1: Příbytek pak uděláš z desíti čalounů, kteříž budou z bílého hedbávi soukaného, a z podstavce modrého a z šarlatu a z červce dvakrát barveného – 109 *kalendují čili koledují* slova koleda, koledovati etymologicky ovšem souvisí s lat. názvem *kalendae* pro první den každého měsíce a také pro první den v roce. Když pak křesťanství na dobu pohanských slavností zimního slunovratu položilo svátek Narození Krista, bylo slovo koleda přeneseno na dobu vánoční od Štědrého večera až do Nového roku, po př. až do Tří králů, dále na chození koledníků (napřed kněží, pak učitelů a konečně dětí) po domech